

Верховний
Суд

Питання забезпечення єдності судової практики.
Зміни до Господарського процесуального кодексу
України щодо вдосконалення перегляду судових
рішень апеляційною та касаційною інстанціями

Лариса Рогач
суддя Великої Палати Верховного Суду

Дотримання принципу єдності судової практики як елемент якісного судового рішення

Висновок №11 (2008) Консультативної ради європейських суддів щодо якості судових рішень:

- визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності, яка гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи;
- метою судового рішення є не тільки вирішення певного спору через надання сторонам юридичної визначеності, а часто також установлення судової практики, яка може попередити виникнення інших спорів та забезпечити суспільну гармонію.

Єдине застосування закону та принцип верховенства права

Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль суддів у забезпеченні застосування закону:

- єдине застосування закону є визначальним задля принципу рівності перед законом. Окрім того, питання правових визначеності та передбачуваності є невід'ємною складовою верховенства права. У державі, яка керується принципом верховенства права, громадяни виправдано очікують, що до них будуть ставитися, як до всіх інших, та що вони можуть покладатися на попередні судові рішення в подібних справах, і таким чином громадяни можуть передбачати юридичні наслідки своїх дій чи бездіяльності;
- неодноразове ухвалення судових рішень, які суперечать одне одному, може створити ситуацію правової невизначеності, що спричинить зменшення довіри до судової системи, у той час, як ця довіра є важливим елементом держави, що керується принципом верховенства права.

Верховенство права та джерела права, що застосовуються судом

- Відповідно до ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.
- Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права.
- Суд розглядає справи відповідно до Конституції України, законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.
- Суд застосовує інші правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.
- Суд застосовує при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права.
- Суд застосовує норми права інших держав у разі, коли це передбачено законом України чи міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ст. 11 ГПК України).
- У країнах континентального права рішення суду, особливо верховного, мають ширше значення, ніж щодо тієї окремої справи, стосовно якої ухвалене рішення. З такої точки зору це може вважатися джерелом права.

(Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи про роль суддів у забезпеченні застосування закону).

Висновки Європейського суду з прав людини щодо єдиного застосування закону та права на справедливий суд

Право на справедливий суд, визначене статтею 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, є також пов'язане з вимогами щодо застосування закону.

Розбіжності в тлумаченнях можуть сприйматися як невід'ємна риса судової системи, що складаються з певної мережі судів. Тобто, різні суди можуть дійти до неоднакових, але тим не менш раціональних та обґрунтованих висновків стосовно подібного юридичного питання з подібними фактичними обставинами (рішення ЄСПЛ у справі Шахін і Шахін проти Туреччини).

Однак, за певних обставин суперечливі рішення національних судів, особливо судів найвищих інстанцій, можуть становити порушення вимоги щодо справедливого суду, яку сформульовано в пункті 1 статті 6 ЄКПЛ. У цьому контексті треба проаналізувати: (1) чи «глибинні та довготривалі розбіжності» є наявними в судовій практиці національних судів, (2) чи національне право пропонує засоби для подолання таких розбіжностей, (3) чи ці засоби застосовуються, (4) чи, якщо вони застосовуються, якими є наслідки (рішення ЄСПЛ у справі Шахін і Шахін проти Туреччини).

Єдність судової практики та незалежність судді при здійсненні судочинства

- Принцип єдності судової практики не може бути абсолютним, оскільки в протилежному випадку це означало б неможливість виправити судом свою позицію, або виключало можливість динамічного розвитку права, можливість розвитку незалежності суддівського висновку.
- Важливим є запровадження національних засобів для подолання «глибинних та довготривалих розбіжностей», законодавчих приписів, які регулюють питання організації судів, критерії фільтрів для реалізації права оскарження та доступу до Верховного Суду.
- Вдосконалення та розвиток відповідного законодавства повинен спрямовуватися на підсилення тісного зв'язку між єдністю та послідовністю судової практики та правом кожного на справедливий суд.

Причини виникнення розбіжностей у судовій практиці

- ✓ Нестабільність, неякісність існуючого законодавства.
- ✓ Робоче навантаження суддів та працівників апарату.
- ✓ Недостатній рівень горизонтальної та вертикальної комунікації судів.
- ✓ Відсутність та недостатній рівень використання можливостей сучасних технологій, недостатність обсягу фінансування системи судочинства.
- ✓ Відсутність необхідної пошукової системи судових рішень.
- ✓ Різне розуміння, тлумачення та застосування загальних правових понять, положень матеріального та процесуального права.

Механізми усунення розбіжностей у судовій практиці

- Неформальні (публікації в пресі, правова освіта, тренінги).
- Напівформальні (регулярні спільні наради, конференції суддів як в межах одного суду, так і суддів різних інстанцій та юрисдикцій).
- Формальні (формальні провадження в апеляційних та касаційних судах).

(Висновок №20 (2017) Консультативної ради європейських суддів).

Процесуальні засоби усунення розбіжностей в місцевому суді

Вимоги щодо законності та обґрунтованості судового рішення:

- у мотивувальній частині рішення зазначаються, зокрема, норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування; норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування (ч. 4 ст. 238 ГПК України);
- при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду (ч. 4 ст. 267 ГПК України);
- висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (частина шоста ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції від 03.10.2017).

Апеляційне провадження

Суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними у ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги.

Суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права.
(ст. 269 ГПК України).

Підстава для скасування судового рішення, зокрема, порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню
(ст. 277 ГПК України).

Апеляційні суди – важливий елемент у забезпеченні єдності судової практики.

Апеляційні суди – вища інстанція для певної категорії справ та процесуальних процедур (зокрема, застосовано законодавчі фільтри щодо можливості касаційного оскарження касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує п'ятиста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, обмежено касаційне оскарження певних ухвал місцевих судів).

У випадках встановлення неправильного застосування норм матеріального права суд апеляційної інстанції (на відміну від касаційної) не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги.

Висновки Верховного Суду та підстави касаційного оскарження

- ✓ Застосування норми права без урахування висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду, крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку.
- ✓ Вмотивоване обґрунтування скаргником необхідності відступлення від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного у постанові Верховного Суду та застосованого судом апеляційної інстанції.
- ✓ Відсутність висновку Верховного Суду щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах.

Висновки касаційного суду

Постанова суду касаційної інстанції в мотивувальній частині має містити, зокрема, висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд.

У постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати (ст. 315 ГПК України).

Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 14.09.2021 у справі №914/1569/20 про відсутність підстав для передачі справи для відступу:

«Аналіз пунктів 8.9-8.11 постанови від 18.05.2021 у справі № 914/1570/20 дозволяє стверджувати, що в них не містяться висновки про застосування конкретної норми права. Натомість, вони містять узагальнений виклад декількох мотивів апеляційного суду та загальний висновок Великої Палати Верховного Суду про те, що апеляційний суд в цілому дійшов правильного висновку про існування підстав для відмови в задоволенні заяви позивача про забезпечення позову. У зв'язку з викладеним Велика Палата Верховного Суду також зауважує, що, передаючи справу на її розгляд, колегія КГС ВС в ухвалі від 18.08.2021 не зазначила, від висновку про застосування якої саме норми права, викладеного у розділі 8 постанови від 18.05.2021 у справі № 914/1570/20, необхідно відступити.»

Не можна плутати висновки Верховного Суду з питань застосування норм права з вказівками, що містяться у постанові суду касаційної інстанції, та є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи відповідно до ст. 316 ГПК України .

Висновки про застосування норм права в ухвалах суду касаційної інстанції

Суд касаційної інстанції відмовив у відкритті провадження з перегляду постанови апеляційного суду, зазначивши про очевидність правильного застосування апеляційним судом норм матеріального та процесуального права при прийнятті рішення (постанови) про відмову в задоволенні скарги боржника у виконавчому провадженні на постанову приватного виконавця про опис та арешт майна (коштів) боржника, згідно з якою накладено арешт на права оренди земельних ділянок, належні боржнику як орендарю на підставі договорів оренди (ухвала КЦС ВС від 8.08.19 у справі №149/1120/19).

Суд касаційної інстанції зазначив про те, що не може погодитися з висновком, викладеним в ухвалі КЦС ВС від 08.08.2019 у справі №149/1120/19 щодо застосування ч. 5 ст. 93 та ч. 2 ст. 135 ЗК України під час вирішення питання про можливість накладення у виконавчому провадженні арешту на належне боржнику-орендарю право оренди земельної ділянки для забезпечення виконання рішення суду про стягнення заборгованості (ухвала КГС ВС від 19.09.2019 у справі № 904/968/18).

За наслідками перегляду ВП ВС в постанові від 18.03.2020 у справі №904/968/18 вказала про те, що суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку про те, що під час виконання рішення суду арештованими можуть бути лише ті майнові права, що належать боржнику та які міг відчужити сам боржник, а кошти, виручені від їх продажу, спрямувати на погашення вимог стягувача до боржника у виконавчому провадженні.

Проблеми визначення подібності правовідносин, в яких висловлювався висновок про застосування норми права.

Ухвала КГС ВС від 28.09.2020 про передачу справи ВП ВС з посиланням на суперечливі висновки щодо юрисдикції справ у подібних правовідносинах.

Господарська /цивільна

від 17.09.2019 справа №910/13174/18

від 4.12.2018 справа №910/23482/17

Адміністративна

від 14.04.2020 справа №925/1196/18

від 3.03.2020 справа №922/506/19

У постанові ВП ВС у справі № 908/3512/19 від 02.02.2021 щодо відшкодування за рахунок держави шкоди, заподіяної зарахуванням сплачених ним до державного бюджету сум податку на додану вартість за іншим цільовим призначенням Велика Палата Верховного Суду вкотре наголосила, що під час визначення предметної юрисдикції справ суди повинні виходити не лише з предмета позову чи наведених у позові норм законодавства, а й із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі.

Подібність правовідносин

За загальним правилом склад правовідносин формують:

- суб'єкти;
- об'єкти;
- юридичний зміст (взаємні права й обов'язки суб'єктів).

Термін «подібні правовідносини» може означати як правовідносини, що мають лише певні спільні риси з іншими, так і такі, що є тотожними з ними, тобто такими самими як інші.

(Постанова КАС ВС від 06.04.2021 у справі №617/724/16-а, у реєстрі №96049958, окрема думка судді ВП ВС від 08.02.2018 справа №357/3258/16-ц).

З'ясування подібності правовідносин у рішеннях суду (судів) касаційної інстанції визначається з урахуванням обставин кожної конкретної справи.

(Постанова ВП ВС від 05.12.2018 у справі №522/2201/15-ц, у реєстрі №79684950).

Визначення юрисдикції спору

Первісний підхід з урахуванням обґрунтування підстав позову

Адміністративна

Позов, з урахуванням заяви про зміну позовних вимог та надання додаткових пояснень, обґрунтовано незаконністю дій відповідача як суб'єкта, наділеного владно-управлінськими функціями приймати рішення про державну реєстрацію прав (постанова ВС від 04.04.2018 року у справі № 826/9928/15).

Цивільна /господарська

З огляду на те, що спірні правовідносини пов'язані з невиконанням умов цивільно-правової угоди, цей спір не є публічно-правовим, а впливає з договірних відносин і має вирішуватися судами за правилами Цивільного процесуального кодексу України (постанова ВС від 18.04.2018 у справі №804/1001/16).

Встановлення чіткого критерію визначення юрисдикції спору

У постанові від 04.09.2018 у справі №823/2042/16 ВП ВС дійшла висновку, що в зазначеній категорії справ вирішуються спори про цивільне право між особами, які вимагають скасування державної реєстрації, й особами, за якими зареєстровано право чи обтяження. А тому мають розглядатися судами господарської або цивільної юрисдикції залежно від суб'єктного складу сторін спору.

Сторони справи та сторони спору. Уникнення можливості маніпулювання юрисдикцією.

Сторони справи – ФОП до уповноваженої особи міськради.

Предмет позову – визнання протиправною бездіяльність та зобов'язання укласти та підписати додаткову угоду до договору оренди землі.

Сторони спору – суб'єкт господарювання як орендар і міськрада як орендодавець.

Предмет спору – поновлення договору оренди землі.

Оскільки спір не є публічно-правовим, то з урахуванням змісту позовних вимог, характеру спірних правовідносин, обставин, встановлених судами попередніх інстанцій, та враховуючи суб'єктний склад учасників спору, ВП ВС вважає, що цей спір має вирішуватись в порядку господарського судочинства (постанова ВП ВС від 04.09.2019 у справі №819/1003/18, у реєстрі №84573749).

Сторони справи - фізична особа до Банку в особі уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Сторони спору - фізична особа та Уповноважена особа Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Предмет спору - визнання права та включення до переліку вкладників.

Отже, спір стосовно формування переліку вкладників, які мають право на гарантоване державою відшкодування коштів за вкладами за рахунок Фонду, та затвердження реєстру вкладників для здійснення гарантованих виплат є публічно-правовим та належить до юрисдикції адміністративних судів.

Водночас та обставина, що позов у цій справі пред'явлений до банку в особі Уповноваженої особи Фонду, не змінює характеру спірних правовідносин.

(Постанова ВП ВС від 07.08.2019 у справі №646/6644/17, у реєстрі №84274461).

Єдине застосування норм різних процесуальних кодексів (ГПК України, ЦПК України, КАС України)

Аналізуючи положень процесуальних кодексів ст.ст. 140, 254, 255, 287 ГПК України, ст.ст. 353, 389 ЦПК України, ст.ст. 293, 294, 328 КАС України ВП ВС висловила щодо права на касаційне оскарження:

«Положення ГПК України, ЦПК України, КАС України, які регулюють апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, прийнятих за наслідками розгляду заяви про забезпечення позову, містять текстові розбіжності. Ці розбіжності не є такими, що зумовлюють різний зміст відповідної процесуальної дії залежно від юрисдикції спору, а застосування наведених вище процесуальних норм має бути однаковим як для господарського, так і для цивільного судочинства».

(Постанова ВП ВС від 18.05.2021 у справі №914/1570/20, у реєстрі №97967349).

Підстави для відступу від висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених у раніше ухвалених рішеннях ВП ВС

- ✓ З метою забезпечення єдності та сталості судової практики для відступу від висловлених раніше правових позицій ВП ВС повинна мати ґрунтовні підстави: її попередні рішення мають бути помилковими чи застосований у цих рішеннях підхід має очевидно застаріти внаслідок розвитку в певній сфері суспільних відносин або їх правового регулювання, враховуючи зміни, що відбулися в суспільних відносинах, у законодавстві, практиці ЄСПЛ.
- ✓ Постанова ВП ВС від 21.09.2021 у справі №910/10374/17, у реєстрі №100428590.

Механізми забезпечення єдності застосування судової практики у ВС

- Висновки палати (ч. 1 ст. 302 ГПК України).
- Висновки об'єднаної палати (ч. 2 ст. 302 ГПК України).
- Висновки Великої Палати (ч. 3, 4, 5 ст. 302 ГПК України).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!